

Boerenzwaluwen en mensen



Dick Jonkers

De roestrode vlekken van Boerenzwaluwen maakten deze vogels vroeger erg verdacht. Zij zouden door de duivel veroorzaakt zijn. Foto: Ellen Sandberg.

Boerenzwaluwen zijn altijd een vertrouwd beeld geweest in de nabijheid van mensen. Zoals wel vaker voorkomt bij een nauwe relatie tussen mensen en natuur is die verwevenheid terug te vinden op diverse plaatsen. Zij speelde nogal eens een rol in oude geschriften en op symbolen en afbeeldingen die betrekking hebben op orakels. Ook in diverse sagen, legenden, volkswijsheden en -namen, geneeskunde en aardrijkskundige aanduidingen duikt de Boerenzwaluw op. In uitingen van talloze gedichten komt zijn naam voor.

Kwaad en goed

Verbinding met het kwaad komt tot uiting in de relatie met de duivel. Volgens een legende dankt de Boerenzwaluw zijn roestrode vlekken op kop en keel aan een stuk hout dat de duivel naar hem gooide. Hij zou daarbij ook zijn gevorkte staart hebben opgelopen. Een andere versie luidt dat ze hun roestrode vlekken hebben opgelopen toen zij bij de kruisiging van Christus de doornen uit zijn lichaam trokken. Vanaf die tijd symboliseren zij geluk, liefde en vrede. Geluksvogel was hij ook, want waar de zwaluw in de schuur nestelde was er zegen. Nesten werden daarom vroeger nooit vernield. Men prentte kinderen in dat de eitjes van zwaluwen giftig waren, zodat ze er af zouden blijven. Boeren zorgden voor een open plek boven de staldeur, waar de zwaluwen in en uit konden vliegen. Eén

en ander was niet zonder eigenbelang. Op een plaats waar nesten zaten zou de bliksem niet inslaan. In het verlengde hiervan was er het idee dat een zwaluw zou weten dat een huis zou blijven bestaan. Wanneer dit niet zo was bouwde hij daar zijn nest niet in (Ter Laan 2005).

Remedie tegen kwalen

Bij planten komt de naam Zwaluw tong voor. Voor deze naam is geen verklaring te vinden. Anders ligt het met Zwaluwkruid, een oude naam voor Stinkende Gouwe, waarvan de wetenschappelijke naam *chelidonium* hetzelfde betekent. Dodoens (1608) dicht er geneeskundige krachten aan toe: '... *het eghemeyne volek plach te meenen dat de swaluwen het gesicht van heure blinde jongen daarmede te beteren en de te genesen plagen...*'. Er werd ook



Haarlemmerolie is ook tegenwoordig nog erg bekend als middel tegen allerlei kwalen. Het recept van de enige originele Haarlemmerolie is altijd geheimgehouden, maar men zal er zeer waarschijnlijk geen zwaluwen voor hebben gebruikt. Minder bekend is dat aan zwaluwen vaak geneeskrachtige eigenschappen werden toegeschreven en er waren dan ook talloze producten te koop als remedie tegen kwalen van uiteenlopende aard. Daarin werden vaak delen van zwaluwen verwerkt.

aangenomen dat zich steentjes in de magen van de jonge zwaluwen bevonden, die de mensen zou behoeden voor vallende ziekte en blindheid zouden genezen. Een tegenhanger was de legende dat uitwerpselen blindheid zouden



veroorzaken. Als magisch middel tegen stuipen in de wieg werd in Broek in Waterland een zwaluwnest in de wieg gehangen. Het lijkt wel of zwaluwen in vroeger tijd een soort Haarlemmerolie waren als remedie tegen allerlei kwalen. Geen middel werd geschuwd om in één of andere vorm zwaluwen voor geneeskundig gebruik aan te wenden getuige het wrede recept van Jane Hussey in het Stillroom Book uit 1692: 'Neem veertig tot vijftig zwaluwen. Stamp ze in een vijzel fijn met veren en al. Voeg daaraan toe één ounce wonderolie en een scheutje witte wijn. Neem per keer twee tot drie lepeltjes met wat suiker op smaak gemaakt'. Al even zo bont was het geloof dat het zwaluwhart fijn gestamp in vleermuisbloed een uiterst krachtige liefdesdrank zou zijn (Schildkamp 1978).

Volksnamen

Wie er de 'Dikke van Dale' op naslaat, ziet

onder het lemma Boerenzwaluw de verklaring gemene zwaluw staan en schoorsteenzwaluw. Het eerste slaat op de algemeenheid, het tweede vraagt om verduidelijking. In het Frans heet hij 'Hirondelle de cheminée' en in het Engels 'Chimney Swallow' (de huidige naam is 'Barn Swallow', red.). Die namen stammen uit de tijd dat de soort nog broedde in de grote schoorstenen boven de open haard (Witherby 1965). In het Nederlands zijn heel wat volksnamen bekend. Dank zij het monnikenwerk van Blok & Ter Steege (1995) zijn waarschijnlijk vrijwel al die namen aan de vergetelheid ontrukkt. In alfabetische volgorde worden ze opgesomd in Tabel 1. Voor wie meer wil weten over hun herkomst en betekenis is dit standaardwerk een aanrader.

Varia

In enkele gezegden komen karakteristieke

Boereswel	Zjwerbelke
Boereswilver	Zwaalve
Brugzwaluw	Zwaemeltje
Metselaar	Zwale
Muurzwaluw	Zwalef(ie)
Rookzwaluw	Zwalg
Schoorsteenzwaluw	Zwalie
Schierzwaalve(r)	Zwallings
Swaalf	Zwalum
Swaaltje	Zwalow
Swaletje	Zwalluws
Swalfke	Zwaluw
Schwalg	Zwalver
Swälje	Zwelf(i)
Schwarbel	Zwelmpje
Swaveltje	Zwelpien
Swel	Zwarfie
Swel(t)sje	Zwolm
Vorkstaart	Zwerfie

Tabel 1 - Volksnamen van de Boerenzwaluw.



Het gemeentewapen van Hooge en Lage Zwaluwe. Rechts een afbeelding daarvan uit een album met series plakplaatjes over wapens dat omstreeks de jaren dertig van de vorige eeuw werd uitgegeven door de leverancier van Koffie Hag.

(Bron: Wikipedia)

zaken van de zwaluwen aan de orde. Heel bekend is 'Eén zwaluw maakt nog geen zomer'. De plaatstrouw wordt verbeeld door 'Een oude zwaluw weet haar nest'. 'Zwaluwen in 't dak, guldens op zak' gaf aan dat het voordelig was om rond hof en heerd broedende zwaluwen te hebben. In topografische aanduidingen komt de naam zwaluw maar weinig voor en die hoeft dan nog niet eens betrekking te hebben op de Boerenzwaluw. Bij de dorpen Hooge Zwaluwe en Lage Zwaluwe zou men geneigd zijn de naamgeving toe te schrijven aan het hoog en laag vliegen van de soort. Die heeft echter te maken met het zwellen van het water. De namen Zwaluwen Bunders, Zwaluwen Kamp, Zwaluwenberg, Zwaluwenburg, Zwaluwenbuurt, Zwaluwenmoer, Zwaluwoord, Zwaluwsche Polder en Zwaluwschestraat spreken voor zich. Zwaluwen staan voor snelheid. In de jaren vijftig van de vorige eeuw voerden de vrachtauto's van het expeditiebedrijf 'De Zwaluw' uit Apeldoorn het logo van een vliegende Boeren-

zwaluw. Zo'n logo siert ook de doosjes met veiligheidslucifers van de Zweedse lucifer-fabrikant 'De Zwaluw'. Het verschijnsel dat er witte zwaluwen werden geboren is niet van de laatste tijd. Men geloofde dat dit gestimuleerd kon worden door de eieren vlak nadat ze gelegd waren te bestrijken met olijfolie. De zwaluwstaart is ook een verbinding die wordt gehanteerd in de wereld van de houtbewerking. Het woord 'zwaluw' wordt vaak gebruikt om een gevorkte vorm aan te duiden. Een voorbeeld is te vinden bij vlaggen. In Nederland kennen wij alleen een nationale vlag maar in sommige landen is er naast een nationale vlag ook een staatsvlag, die uitsluitend door de overheid mag worden gebruikt. Zo'n staatsvlag kan een afwijkende vorm hebben. Een voorbeeld is de officiële staatsvlag van Denemarken die aan éénzijdig is ingesneden en daarom ook



Zwaluwstaart is een verbinding die wordt gebruikt in de wereld van de houtbewerking.

wel 'zwaluwstaartvlag' genoemd wordt. In het gemeentewapen van Hooge en Lage Zwaluwe (gem. Drimmelen, N.-Br.) staan weliswaar zwaluwen afgebeeld, maar die hebben niets te maken met de oorsprong

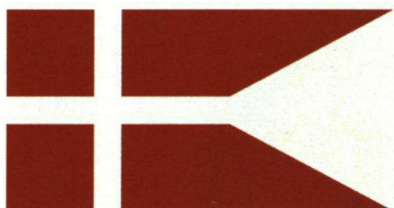


De Hoornse sportvereniging Zwaluwen '30 die in 1930 werd opgericht, maakt ook gebruik van een logo met vliegende Boerenzwaluwen. Bron: Wikipedia.



Het Kasteel Ooijen te Broekhuizervorst, gemeente Horst aan de Maas (Limb.). De windvanen tonen het alliantiewapen van de families Van Odenhoven en Louwerman, die in het verleden het kasteel bewoonden. In dat wapen is ook een Boerenzwaluw, het teken van één van beide families is opgenomen.

Foto: R.A. Kole.



Behalve de bekende rechthoekige Deense vlag in rood met een wit kruis, is er ook een officiële staatsvlag die gevorkt is en daarom als 'zwaluwstaartvlag' wordt aangeduid.

Bron: Wikipedia.

van de naam van de gemeente. Het gemeentewapen van Zaamslag met daarop zwaluwen is verdwenen na het inlijven bij de gemeente Terneuzen (Zld.). Op de koperen windvanen van kasteel Ooijen in Broekhuizervorst (Limb.) staan een Leeuw en een Boerenzwaluw afgebeeld in het alliantiewapen van de families Van Odenhoven en Louwermans. Dit is maar een kleine greep uit talloze voorbeelden, die aantonen dat zwaluwen altijd sterk tot de verbeelding van mensen hebben gesproken.

■ D.A. Jonkers, Koggewagen 3, 1261 KA Blaricum, e-mail: dickjonkers@tiscali.nl

LITERATUUR:

Blok, H. & H. ter Steege (1995): De Nederlandse volksnamen en hun betekenis. Leidschendam/Waalre.

Dodoens (1608): Herbarius oft Cruydt-Boek. Leyden

Schildkamp, T.L. (1978): Tussen hemel en aarde. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen.

Laan, K. ter (2005): Folklore en volkswijsheden in Nederland en Vlaanderen. Derde druk. Het Spectrum, Utrecht.

Witherby, H.F. (1965): The Handbook of British Birds. Volume II. Warblers to Owls. Witherby. Ltd. London: 227.